

Plati i objavi! – Novi trendovi u znanstvenom izdavaštvu

Jadranka Stojanovski^{1,2*}

¹Institut Ruđer Bošković, Bijenička cesta 54, HR-10 000 Zagreb, Hrvatska

²Sveučilište u Zadru, Ulica dr. Franje Tuđmana 24i, HR-23 000 Zadar, Hrvatska

Transformaciju znanstvenog izdavaštva karakteriziraju dvije najuočljivije promjene: sadržaji su mahom digitalni, a izdavačke kuće se okrupnjavaju i konsolidiraju ne bi li zadržale potpunu kontrolu nad nečim što im sigurno ne pripada – plodovima znanstveno-istraživačkog rada. Najveće promjene koje se događaju posljednjih godina je zaokret od *reader pays* prema *author pays* modelu, koji mnogi opravdano smatraju velikom prijetnjom kvaliteti znanstvenog izdavaštva. Dok su desetljećima veliki komercijalni izdavači nerealno visokim pretplatama časopisa onemogućavali pristup znanstvenim informacijama, model u kojem će autori plaćati objavljivanje svojih radova dovest će u pitanje osnovna načela znanstvene publicistike, pri čemu će se zarade izdavača, a i izdvajanja iz fondova namijenjenih istraživanjima još više povećati.

Kad je Stevan Harnad zacrtao zeleni i zlatni put otvorenog pristupa, sigurno je koristeći atribut »zlatni« imao na umu sasvim drugu metaforu. »Zlatni put« je Budimpeštanska inicijativa, koja je 2002. godine definirala časopise u otvorenom pristupu kao one kod kojih ne postoji *copyright* koji ograničava pristup i korištenje objavljenih materijala, za razliku od »zelenog puta« koji promovira samoarhiviranje radova unutar institucijskih repozitorija. Časopisi u otvorenom pristupu »neće naplaćivati pretplatu ili pristup, već će se okrenuti drugim modelima podmirivanja troškova«. Kao alternativni izvori financiranja navode se agencije i vlade koje financiraju istraživanja, institucije koje zapošljavaju istraživače, prilozi ustanova, prihodi od reklama, fondovi koji će se osloboditi otkazivanjem pretplata »ili čak priložima samih istraživača«. Svega je nekoliko godina trebalo komercijalnim izdavačima kako bi shvatili da im posljednja opcija, iako sasvim drukčije namjene, širom otvara vrata u svijet otvorenog pristupa, osiguravajući im pritom još veću zaradu.

Pored pravih časopisa u otvorenom pristupu koji ne naplaćuju autorima objavljivanje i financiraju se iz alternativnih izvora, danas već više od 2000 časopisa u »otvorenom pristupu« naplaćuje autorima objavljivanje rada putem tzv. *article processing charges* (APC), a taj broj vrlo brzo raste. Studije donose različite prosječne cijene objavljivanja rada, koje se kreću između 1000 i 2000 \$. Studija provedena 2010. godine na 1379 časopisa u »otvorenom pristupu« tvrdi da je prosječna cijena objavljivanja rada bitno manja, i to 904 \$, pri čemu je maksimalna cijena 3900 \$, a minimalna 8 \$ (1). Osiguravanje sredstava za plaćanje APC postalo je dijelom mnogih fondova istraživačkih projekata, a različite inicijative i udruženja, kao što su *Compact for Open-Access Publishing Equity* (COPE) i *Association of Research Libraries Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition* (ARL-SPARC), bave se pitanjima i organizacijom financijske potpore časopisima u otvorenom pristupu, podržavajući »umjerene« APC. Jedan od novijih dokumenata koji promovira ovakav »zlatni« put otvorenog pristupa je i *Finch report* koji »rješava« problem pristupa radovima britanskih znanstvenika promičući *author pays* model, što je pokrenulo lavinu kritika i nezadovoljstva unutar znanstvene zajednice u Velikoj Britaniji i šire. Nerijetko komercijalni izdavači pribjegavaju hibridnom modelu izdavanja časopisa, gdje su radovi za koje su autori platili »otvoreni pristup« slobodno dostupni čitateljima, dok su ostali sadržaji nedostupni, a pristup se paralelno osigurava tradicionalnim pretplatama, što udvostručuje zaradu. Posljednja kategorija časopisa su tzv. predatori, čiji izdavači ne prezaju iskorištavati *author pays* model i otvoreni pristup (OA) u svrhu vlastitog profita, objavljujući radove bez kvalitetne recenzije i pravog odabira.

Načelno autori podržavaju otvoreni pristup, ali nisu skloni plaćanju objavljivanja radova (2). Njihova nesklonost plaćanja APC bitno je manja ako postoje dostatna i osigurana sredstva za objavljivanje na razini ustanove (3). Nedavna studija pokazuje da je još uvijek 56 % autora protiv APC, dok ih 27 % podržava, ukoliko ustanova ili agencija osigura sredstva (4). Iako neki autori smatraju da su sama istraživanja i pisanje radova dovoljno zahtjevni, a da bi ih traženje sredstava za objavljivanje radova dodatno opteretilo te napravilo jaz između razvijenih i nerazvijenih istraživačkih sredina, razina pristupa nije na prvom mjestu kad odlučuju gdje će objaviti svoj rad. Iako ne postoji usuglašenost istraživača oko naplate objavljivanja radova, ona postoji kod kriterija odabira časopisa: najvažniji kriterij je recenzijski postupak (*peer review*), a slijede podudaranje časopisa s temom rada, kvaliteta uredničkog odbora, citatni utjecaj i postotak prihvaćenih radova. Autori preferiraju časopise profesionalnih udruga, one u kojima su već objavljivali, gdje mogu zadržati autorska prava, a nije isključen ni utjecaj financijera. Reputacija je časopisa jedan od naj-

*E-pošta: jadranka.stojanovski@irb.hr

važnijih čimbenika, pa su autori skloni rezultate istraživanja objaviti u časopisima koji imaju najveći čimbenik odjeka. Također žele da njihov rad dopre do što šire čitalačke publike i u tom smislu podržavaju časopise u otvorenom pristupu i one koji su indeksirani u što više baza podataka. Brzina objavljivanja je također jedan od bitnih čimbenika, posebice u dinamičnim znanstvenim područjima.

Uredništva i izdavači znanstvenih časopisa u Hrvatskoj pokazala su zavidnu razinu osviještenosti kada se radi o otvorenom pristupu, pa danas Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa u otvorenom pristupu HRČAK okuplja više od 300 časopisa. Broj pristupa i preuzimanja radova potvrđuje veliki interes čitalačke publike, a neki časopisi bilježe i više od 200.000 posjeta tijekom proteklih 12 mjeseci. HRČAK podatke razmjenjuje s cijelim nizom baza podataka, arhiva i repozitorija, kao što su *Google Scholar*, *OALster* i *Citeseer*, a podrškom uredništvima i izdavačima pridonio je boljoj diseminaciji radova i djelomice ublažio problem nedostatne ICT infrastrukture. No, u području hrvatske znanstvene publicistike ostao je niz problema, od kojih većina izvire iz nedostatnog i neredovitog financiranja: neredovitost izlaženja, nestandardizirani urednički procesi, nemogućnost angažiranja profesionalaca za pojedine segmente uredničkih poslova, manjkava recenzija i dr. Možda je najveći problem hrvatskih znanstvenih časopisa mali broj radova koji se prijavljuje za objavljivanje, posebice u nekim znanstvenim područjima. Hrvatski autori preferiraju objavljivanje kvalitetnijih radova u priznatim međunarodnim časopisima, pa najčešće časopisi s najvećim čimbenikom utjecaja (*Impact Factor – IF*) objavljuju najbolje među njima, čime iznova povećavaju svoj utjecaj. To je začarani krug, no stalni rad hrvatskih časopisa na unaprjeđivanju kvalitete uređivačkih procesa i usuglašavanju s međunarodnim standardima dugoročno će rezultirati pozitivnim pomacima.

Smjer razvoja znanstvenog izdavaštva zacijelo će u većoj mjeri biti određen potrebama, interesima, navikama i preferencijama autora i čitatelja. No, svakako treba na svim razinama poticati bitne promjene koje će znanstvenu publicistiku uskladiti s izmjenjenom znanstvenom komunikacijom i odmaknuti je od okvira tiskanog okruženja u kojem je djelovala nekoliko stoljeća. U to svakako spada otvoreni pristup, na načelima koja zagovaraju promicanje jednakosti između razvijenih zemalja i onih u razvoju, ali i suštinska transformacija samih časopisa, i to njihove strukture i sadržaja.

Literatura:

1. D.J. Solomon, B.C. Bjork, A study of open access journals using article processing charges, *J. Am. Soc. Inform. Sci. Technol.* 63 (2012) 1485–1495.
2. S. Schroter, L. Tite, R. Smith, Perceptions of open access publishing: Interviews with journal authors, *BMJ*, 330 (2005) 756.
3. S.E. Warlick, K. Vaughan, Factors influencing publication choice: Why faculty choose open access, *Biomedical Digital Libraries*, 4 (2007) (<http://www.bio-diglib.com/content/4/1/1>).
4. B. Coonin, Open access publishing in business research: The authors' perspective, *Open Access Publishing in Business Research* (2010) 1–26.